

Skrývanie kultúry a krajiny

(Akceptácia heterogenity kultúr ako zachovanie identít)

MÁRIA BÁTOROVÁ (BRATISLAVA)

Pred nedávnom sa ma pýtal jeden pražský profesor, či sú a nakoľko sú pre Slovákov dôležité hranice.

Odpoveď na túto otázku je úplne jednoduchá aj pri celom zložitom procese vývoja Slovenska: hranice boli potrebné, aby bolo čo zrušiť. Slováci boli zvyknutí žiť s inými v jednom celku, okrem šiestich rokov prvej Slovenskej republiky (1939-1945) vlastné hranice nemali. To nieslo so sebou špecifické charakteristiky ich vývoja: toleranciu a paradoxne, ale zákonite rezistenciu. Rezistencia sa ukázala v plnej sile práve keď vlastné hranice mali, počas druhej svetovej vojny, a to v zjednotení demokratických síl v národnooslobodzovacom boji proti fašizmu. Na konci 20. storočia došlo k zmierlivému a tichému rozchodu s Čechmi. Pretože Slováci neboli zvyknutí na vlastné hranice, prichodilo im ťažké v období socializmu byť uzavretí a nemôcť, povedzme, vycestovať kvôli zlému kádrovému posudku a pod. (stávalo sa to v rodinách emigrantov, nečlenov KS...). Dnes je znova celkom prirodzené pohybovať sa voľne bez ohľadu na hranice, je to pre nás Slovákov úplne prirodzený stav. (viď emigračné vlny podmienené biedou alebo politickými pomermi, ako i účasť slovenského intelektuálneho, vedeckého a kultúrneho potenciálu na medzinárodnom kultúrnom „trhu“). Paradoxná situácia Slovenska je aj v tom, že vlastné štátne hranice sa utvorili do procesu silnej globalizácie a konštitúcie nového útvaru - Európskej únie.

Na svetovej a aj malých domácich politických scénach prebiehajú diskusie, ako vlastne má byť tento útvar konštituovaný a malé neznáme kultúry uvažujú veľmi intenzívne, ako sa v tomto procese globalizácie uchovať. Zjednotená Európa nemá hranice, a predsa sa jednotlivé národy cítia ako kultúrne spoločenstvá a usilujú sa prezentovať svoje špecifiká.

Uvedomme si jasne, že kultúry sú spojené úzko s politikou, a predsa jej nepatria. Podliehať a patriť sú dva odlišné významy. Uvedomujeme si ich na našom území od čias Veľkej Moravy, ktorá je dodnes pre pochopenie

slovenských dejín jedinečná: kresťanstvo a tým aj kultúra prichádza v tom čase od Západu, jazyk od Východu. Najnovší nález zvyškov prenosného oltára, viacerých zvonov atď. v Bojnej poukazuje na to, že kresťanstvo prišlo na naše územie ešte v predveľkomoravskom období (Bojná. Editori: K. Pieta, A. Ruttkay, M. Ruttkay, Nitra 2006). Pritom kresťanstvo pôsobí ako zjednocujúci prvok, kým jazyk sa najmä neskôr od obdobia osvietenstva a romantizmu stáva jedinou oporou pretrvania a prezentácie národného spoločenstva a kultúry. Paradoxne sa táto významná súčasť počiatkov našich slovenských dejín - kontinuita s Veľkou Moravou - po roku 1990 nenosí a podozrivý z nacionalizmu je ten, kto túto zjavnú historickú skutočnosť, v ktorej sa utvára, štiepi a zároveň stráca (toto sú dodnes zjavné charakteristiká) naša kultúrna identita, čo i len spomenie. Rovnako sporné a spochybnené je spoločenstvo slovanských národov. Využívajú sa preň politické zlyhania a intervencie sovietskeho Ruska do vnútorných záležitostí malých krajín strednej Európy alebo Poľska, ako i zjavná a prirodzená príbuznosť duchovného bohatstva národov Európy, v ktorom ruský Dostojevskij akoby bol len jedinečnou výnimkou.

V súvislosti s globalizáciou a s uchovaním kultúr spomeniem jeden príklad z histórie: keď v roku 1860 Anglicko kolonizovalo Čínu, Sir Elgin, generál, vzdelaný a kultivovaný liberál, nechal do tla spáliť letný palác čínskeho cisára, Yuang ming yuang, unikátnu stavbu, kultúrnu pamiatku plnú vzácnych umeleckých predmetov. Takáto arogancia sa rovná pokusu o vraždu domácej kultúry, vyhladzovaniu vedomia a potláčaniu sebavedomia domáceho etnika na vlastné schopnosti a špecifiká. Nebýva to však len sila zvonka. Nachádza a má ona podporu v každom spoločenstve v jeho vnútri. Pripomeňme len usilovných a dnes toľko odsudzovaných kolaborantov sovietskej intervencie v roku 1968. Hrubá sila vojenská, materiálna, ideologická a iná tu stojí proti samoregeneratívnej schopnosti vo vnútri spoločenstva, ktoré je tak či onak napadnuté. Tento proces sa neustále v dejinách opakuje v rozličných modifikáciách.

Otázka včlenenia-integrácie a zachovania identity je aj a predovšetkým otázkou akceptácie, teda primárne demokratickým postupom. Na dlhodobých pobytoch v západnom zahraničí som zistila dve skutočnosti: 1. slovenská kultúra a literatúra, ktorá je prekladateľskou veľmocou, ako každá malá literatúra, je v zahraničí neznáma, hoci existuje v strede diania a disponuje porovnateľnými, ba často výnimočnými hodnotami, ktoré ostali neznáme len preto, že krajina a kultúra bola skrytá pod iným väčším a hegemonným celkom. Myslíme tu konkrétne pars pro toto na umenie 60. rokov 20. storočia, ktoré na Slovensku vo výtvarnom prejave vykazovalo hodnoty porovnateľné s európskym trendom, v niektorých prípadoch

zaznamenáva kunsthistoria ich výskyt ešte pred vývinom v ostatných krajinách, len nik o nich nevedel a nevie. 2. zistila som absolútny nezáujem o neznámu kultúru a literatúru. Počula som otázku, ktorá nie je vedecká, no žiaľ je pravdivá: Koho vonku zaujíma, aká je a čo sa deje v kultúre, o ktorej sa nič nevie. Nie všetky oblasti slovenskej vedy a kultúry však mali s otázkou akceptácie problém: povedzme slovenská archeológia ho nemá. Teraz, ale aj v časoch socializmu bola táto oblasť, najmä pravěká archeológia a jej výskumy, známa a akceptovaná po celom svete. Avšak preto, že išlo práve o problematiku výskumu období pred vytvorením hraníc. V literatúre, literárnej vede, či histórii nikomu ten malý fľak - Slovensko na mape ako hiát neprekážal. Ešte minulý rok na Medzinárodnom kongrese PEN v Berlíne bolo vidno, ako si nás pletú so Slovinskom a vnímajú nás len na pozadí o niečo známejšieho Československa, teda ako sufix názvu.

Kládla som si otázku, ako slovenský literárny historik, vedec môže zaujať tak, aby odkryl krajinu a jej literatúru a kultúru. Jednou z možností bolo, analyzované diela včleniť do štandardne známeho radu. Na podporu tohto postupu je možné použiť súčasné teórie, z ktorých mne konvenuje teória francúzskeho sociológa a filozofa, Foucaultovho žiaka P. Bourdieua a ním zavedená kategória „poľa možností“, s tézou, že *„univerzá intelektuálov sú sociálne mikrokozmy, ktoré majú vlastnú štruktúru a vlastné zákony“*, ako aj jeho pojem *„priestor možností“* charakterizovaný takto: *„...funguje na spoločnom systéme koordinátov a spôsobuje, že súčasní režiséri, aj keď nie sú vo vzájomnom vzťahu, sú určovaní objektívne ich vzájomným pomerom. Z tejto logiky sa nevymyká ani reflexia literatúry a analýza umeleckých diel.“* (-) *Autori (v tom aj vedci), školy, časopisy atď. existujú len cez odlišnosti, ktoré ich oddeľujú.* Používa Benvenistovu formuláciu: *„Odlišovať sa a niečo znamenať je jedno a to isté.“* (Praktische Vernunft. Zur Theorie des Handelns. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1998, s. 53-90) Novodobé pojmy ako „pole možností“ alebo „sieť“ sú ambivalentné a aby v konečnom dôsledku nenivelizovali isté komponenty, potrebná je silná osobnosť literárneho vedca, ktorý ovláda obidva úkony: včleňovanie a vyčleňovanie, teda: rekognoskuje a pozná sieť, ale na druhej strane analyzuje a permanentne dopĺňa sieť o špecifiká z vlastného výskumu.

Slovensko v tomto období tranzície trpí stihomamom: na jednej strane tým, že nič neznamená, na druhej strachom, že prílišným záujmom o vlastné veci sa zobudia nacionalistické vášne. Akoby nič medzi tým neexistovalo, akoby neexistoval verifikovateľný a seriózný výskum. Slovensko trpí aj sebadeštruktívnymi procesmi, spôsobenými najmä nechutou, socializmom skazenou etikou a konformizmom jednotlivých vedcov. To sú

tie existencie, ktoré dostanú šancu, ale namiesto toho, aby ju využili na kontinuálny výskum, zneužijú ju a z pozície moci a funkcií zdeštruuju to, čo by sa dalo ďalej budovať. Tento proces narúšania vnútornej integrity síl za pomoci „odborníkov“ z vlastných radov tvorí už súčasť nášho komplikovaného vývinu. To je to, čo nazývam skrývaním krajiny a kultúry. Samozrejme, v socializme dobre skryté manipulačné postupy, v demokracii už skryť nemožno, ale nemožno ich, žiaľ, ani podstatne zamedziť. K slovenskej identite patrí aj vedomá a lukratívna slovenská neidentita. To vyvoláva rezistenciu, ktorá je na Slovensku (azda je tomu tak u všetkých malých kultúr) najzákladnejším nielen pocitom, ale aj hybnou silou mnohých procesov a akoby sebazáchovným pudom. Výkony a obeť v každom zmysle tu vytvárajú dojmavú červenú niť činov, na ktorých spočíva existencia krajiny.

Otázka identity národného spoločenstva sa nevzťahuje len na národy, či štáty, ktoré vznikajú po Vestfalskom mieri, pretože aj tie boli utvorené s istou politickou tendenciou, a nespočívajú len na prirodzenej voľbe jednotlivých príslušníkov spoločenstva. Preto je identita večným problémom sociológov, filozofov, umenovedcov a v poslednom čase, pretože je toľko tematizovaná v médiách pri vzniku novej EU, aj umelcov samotných. Najčerstvejšia informácia je z Kunstforum Ostdeutsche Galerie v Regensburgu, kde je od septembra 2006 inštalovaná výstava umelcov zo všetkých krajín východného bloku pod názvom Grenzgänger künstlerische Identitätssuche aus dem östlichen Europa.

Jedným z exponátov je video Srbky Milice Tomić z roku 1998, ktorá na otázku identity odpovedá v každom jazyku: „*Som Milica Tomić*“ a vždy znova sa na jej holom tele ukáže nová a nová stigma. Krvavé škrvny sú pravdivým a skutočným záznamom o tom, ako nás poznačuje okolitý svet, ak sa mu vydávame napospas, a to umelec, ak chce tvoriť a reflektovať dianie, nutne urobiť musí. Zo všetkých exponátov tejto výstavy mi utkvela práve táto umelkyňa, pretože práve rozličné jazyky použila ako spôsobujúce stigmy. Totiž práve jazyk bol v istom čase pre slovenskú kultúru všetkým. Zastupoval neexistujúce samosprávne inštitúcie, jazyk bol jediným „miestom“, v ktorom sa koncentrovala slovenská identita až do roku 1918. Miestami preto v histórii nadobúda jazyk až mýtickou podobu. Tento stav bol a už zas je tristný, ale zároveň mocný, ako je mocné všetko, čo je neuchopiteľné, nehmatateľné...

Na Slovensku nie je chrám Yuang ming yuang, ktorý by koncentroval bohatstvo krajiny a ktorý by mohol ľahnúť popolom na príkaz povýšenecského liberála. Deštruktívne sily sa len zapisujú do histórie krajiny, ktorá má niečo, čo sa nedá spáliť, preto vytrvala.

V novej zostave štátov EU je pravdepodobne viac typov, ktoré pripomínajú generála sira Elgina, vonku alebo vo vnútri jednotlivých národných spoločenstiev. Sú v médiách viditeľní a hlasní podľa starej zásady: zlodej kričí, chyťte zlodēja! Treba však upozorniť na to, že táto špekulatívna arogancia stojí proti kresťanskej tradícii starej Európy, ruší jej základné princípy a hodnoty.

Nórska politologička Janne Haaland Matlary vo svojej najnovšej knihe *Veruntreute Menschenrechte. Droht eine Diktatur des Relativismus?* (Odcudzené ľudské práva. Hrozí diktatúra relativizmu? Sankt Ulrich Verlag, Augsburg 2006) sa venuje otázke vzťahu etiky a politiky práve z tohto hľadiska.

Položme si otázku, z podnetu ktorej táto úvaha vznikla: ako v novom útvaru EU zachovať duchovné a materiálne bohatstvo malých kultúr.

V dejinách existuje precedens pre túto geopolitickú situáciu, na základe ktorého by sa toto riešenie mohlo nájsť. Po Vestfalskom mieri vznikli štáty, z ktorých sa vymykal Vatikán a Maltézski rytieri. Obidva útvary si zachovali zvláštnu štruktúru a pôsobenie, ktoré bez ohľadu na hranice spočívali len na systéme spoločných hodnôt. Prepájali heterogénne kultúry, a predsa nenarúšali ich individualitu.

Táto heterogenita spočívajúca na spoločných hodnotách by sa mohla stať príťažlivým príkladom pre dnešnú novú Európu.